

Ügyészi vizsgálat

Az elítéltek jogairól

A büntetés végrehajtása alatt a szabadságvesztésre ítélték jogai miként érvényesülnek, kötelezettségeik teljesítését megkövetelik-e és mindezeket hogyan gyakorolják, főként erre irányult a Legfőbb Ügyészség nemrégii vizsgálata, amelynek jelentősége abban áll, hogy az elítéltek jogi helyzete kifejezésre juttatja az egész büntetés-végrehajtási rendszer lényegét, tükrözi a társadalom mindenkori demokratizmusát, jogállamiságának szintjét. A feladatot időszerűvé tette, hogy 1993. április 15-én lépett hatályba a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló korábbi törvényerejű rendeletet módosító *1993. évi XXXII. törvény*, amely a büntetés-végrehajtás szabályozásában az elítéltek jogi helyzetére is kihatóan figyelembe veszi az Európa Tanács miniszteri bizottságának ajánlásait.

Az elítéléssel – vagyis az állampolgári jogok bírósági határozat alapján történő törvényes korlátozásával – az állampolgár jogi helyzetében beálló változás nem abszolút, az elítélt nem válik teljesen jogfosztott személlyé, nem a büntetés-végrehajtás tárgya, hanem olyan alanya, akit ekkor is meghatározott jogok illetnek meg és köteleességek terhelnek, köztük speciálisak is. Az állampolgári jogokat csak annyiban szabad korlátozni, amennyiben az a büntetési célhoz elkerülhetetlen, s ennek a korlátozásnak a mértékét, határát a törvény pontosan tartalmazza. Az elítéltet csak az ítéletben és a törvényben meghatározott hátrányok érhetik.

A speciális büntetés-végrehajtási intézeti kötelezettségek sajátossága, hogy ezek átmeneti jellegűek, csak a szabadságvesztés ideje alatt érvényesek, az elítélt szabadulásával aktualitásukat veszítik.

A szabadságvesztést a bíróság által meghatározott fokozatban és a büntetés-végrehajtási szervezet által kijelölt, lehetőleg az elítélt lakóhelyéhez legközelebb eső bv. intézetben kell letölteni. Több esetben előfordult, hogy az elítélt azért követett el fegyelmi vétséget, mert lakóhelyétől távol helyezték el, így kapcsolattartása hozzátartozóival megromlott, s ebbe idegileg belefáradt.

Olykor nem a bíróság által meghatározott fokozatban történt a szabadságvesztés végrehajtása; ezek persze kivételek. Hasonlóképpen eseti hibaként tapasztalható, hogy nem érvényesül az előzetesen letartóztatottak elkülönítésére vonatkozó előírás.

Az elítéltek alapvető kötelessége a büntetés-végrehajtás rendjére, a biztonsági és higiéniai követelményekre vonatkozó szabályok tisztelete. Amit az intézetek meg is követelnek. Ám, hogy az elítéltek az intézeti rend megtartásával kapcsolatos kötelezettségüknek eleget tegyenek, ehhez a *magatartási szabályok megismertetése* is szükséges. Az IM Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által közreadott tájékoztató az elítéltek számára általában hozzáférhető, a zárkákban a házirend is megtalálható. Az Európa Tanács ajánlásával azonban az állna összhangban, ha a végrehajtás fokozatának megfelelő előírásokról szóló tájékoztatást minden fogvatartott írásban megkapná.

A büntetés-végrehajtás rendjét vétkeesen megsértő elítéltet minden esetben figyelmeztetni kell, s ha indokolt, felelősségre vonás, sőt fegyelmi eljárás sem maradhat el. A bv. intézetek kellően fel is lépnek a reнитenskedőkkel szemben; a fegyelmi eljárás, a fenyegetések során azonban olykor eltértek a jogszabály rendelkezéseitől. Így például *előfordult, hogy a nevelő az eljárás szükségességére és a kiszabandó fenyítésre vonatkozó véleményét a fegyelmi lapon egyáltalán nem, vagy csak az eljárás elrendelése után tüntette fel.* Nem mindig valósult meg a Bv. Szakutasítás azon előírása sem, amely szerint a magánelzárás ideje alatt hetente egy alkalommal gondoskodni kell az elítélt orvosi ellenőrzéséről. A magánelzárással kapcsolatos jogkorlátozás körében egyes bv. intézetek gyakorlata kívánivalót hagy maga után. A munkavégzés a szabadságvesztés végrehajtásának ideje alatt jog és egyben kötelezettség, amit az intézetek meg is követelnek, ha a feltételek biztosítottak. A munkanélküliség azonban a büntetés-végrehajtás háza táján is megjelent. Helyenként a foglalkoztatás egyre inkább a költségvetési munkáltatás irányába tolódik el, nem egy bv. intézetben pedig csak 40-60%-os. Követelményt támasztani csak akkor lehet, ha a feltételek adottak, vagyis van kijelölhető munka. Mindazonáltal a munkavégzés megtagadása is előfordult már; ennek okai változóak, többnyire hangulati eredetűek.

A büntetés-végrehajtásról szóló törvény kimondja, hogy a bv. intézet feladatainak megoldása érdekében támaszkodhat az elítéltek öntevékeny szervezeteire. E szervezetek szerepe azonban enyhén szólva csekély, főként az elítéltek érdektelensége miatt. A bv. intézetek csaknem harmadában nem működik ilyen szervezet. Ezért, a valós helyzetre figyelemmel a törvény módosítása az elítéltek kötelezettségei köréből kiiktatta azt a tételt, amely szerint az elítélt köteles tevékenyen részt venni a bv. intézet közösségi életében.

A vizsgálat tapasztalatai alapján elmondható viszont: megfelelően érvényesül az intézetek gyakorlatában az a jogszabályi rendelkezés, amelynek értelmében *az elítélt köteles a tartására fordított költséghez hozzájárulni*, kivéve, ha önhibáján kívüli okból nem dolgozik, és nem részesül nyugellátásban.

Elsorvadt kapcsolat

A korábbi, az 1993. április 15-éig hatályos rendelkezés kimondta, hogy az elítélt köteles előkészületeket tenni a szabadulása utáni időkre, társadalmi beilleszkedése érdekében. E kötelezettség az újraszabályozással nevesítve nem szerepel a passzusok között, figyelemmel arra, hogy napjainkban már kevesebb a munkalehetőség, kivált a bv. intézetből szabadultak számára. A korábbi nagyvállalatok részben megszűntek, az új társadalmi karitatív stb. lehetőségek pedig még kiépülőben vannak. Itt-ott az is tapasztalat, hogy *elsorvadt a pártfogók és a bv. intézet kapcsolata.* Az elítélt által a szabadulás utáni beilleszkedés érdekében tett lépések nem egy esetben kimerülnek a családi kapcsolatok ápolásában és a szabadulás utáni lakóhely biztosításában; ennek jellemző módja a hozzátartozók segítségének kérése.

Az elítélt felelős azért a kárért, amelyet a szabadságvesztés-büntetés során okozott. A munkával összefüggésben okozott kárnál a Munka Törvénykönyve, míg az egyéb károkozásnál a Polgári Törvénykönyv rendelkezései az irányadók. Az intézetek e köteletség teljesítésétől – a csekély számú hibát leszámítva – nem tekintenek el.

De nézzük a törvény 36. paragrafusát; ez rendelkezik az elítéltet a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alatt megillető jogokról. 1993. április 15-től e paragrafus rendelkezései jelentősen bővültek. Az elítélt jogosult a higiéniai feltételeknek eleget tevő elhelyezésre, az egészségi állapotának és a szabadságvesztés végrehajtása során végzett tevékenységének megfelelő élelmezésre, egészségügyi gondoskodásra. Ma még az intézetek zömében nincs meg a szükséges egy főre előírt négyzetméter; egyszemélyes zárkát a törvények módosításának hatálybalépését követően sem tudnak biztosítani az elítélteknek. Hasonló módon az egészségügyi ellátás körében az elítéltek teljeskörű kezelése sem volt biztosított maradéktalanul; több intézetnek nincs is teljes munkaidőben rendelkezésre álló, állandó, saját orvosa. Egyes intézeteknél nem érvényesült az az előírás, amely szerint az előzetesen letartóztatott saját ruháját viselheti. Az elítélt jogosult hozzátartozóival, valamint az általa megjelölt és a bv. intézet által engedélyezett személyekkel levelezni; a levelek gyakorisága és terjedelme nincs korlátozva. Az elítélt levelezése – a hatóságokhoz és a nemzetközi szervezetekhez küldött levelek kivételével – a bv. intézet biztonsága szempontjából ellenőrizhető ugyan, de az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell. A levelezést a bv. intézetek a jogszabályban foglaltaknak megfelelően biztosítják az elítéltek számára; *az ügyészi vizsgálatok szabálytalan jogkorlátozást nem tártak fel.* Az intézetek egyébként csak szűrőpróbaszerűen ellenőrzik az elítéltek levelezését. Az elítélt legalább havonként kaphat és küldhet csomagot. Szabálytalan jogkorlátozást a vizsgálatok e vonatkozásában sem tártak fel.

A hatályos rendelkezések értelmében az elítélt a korábbi, büntetés- végrehajtási fokozatonként differenciált lehetőséggel szemben egységesen, *legalább havonként* jogosult látogató fogadására. Az ügyészi vizsgálatok tanúsága szerint az intézetek e körben a hatályos jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően járnak el. A törvény az elítélt számára biztosítja *távbeszélő* használatát – a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségétől függően. Egyes bv. intézetekben az elítéltek a körletrészükön elhelyezett telefonkészüléket előzetes engedély nélkül használhatják, az ehhez szükséges pénzürmét vagy telefonkártyát az anyagi főfelügyelő kérelmi lap alapján biztosítja számukra. Az elítélt jogosult a bv. intézetekhez és a büntetés-végrehajtástól független szervhez *közérdekű bejelentés, panasz, kérelem és jognyilatkozat* előterjesztésére. Tipikusnak mondható hiányosság e vonatkozásban, hogy számos intézetben nincs az előterjesztett kérelmek, panaszok számára, tartalmára, elintézési módjára vonatkozóan nyomon követhető, külön nyilvántartás, kimutatás.

A panasz vagy kérelem tárgyában hozott döntést az elítélttel közölni kell, e tény azonban az iratokból nem mindig állapítható meg. Ez azért tekintendő komoly mulasztásnak, mert a fenti jogokat biztosító rendelkezések *garanciális jellegűek*, orvoslási lehetőséget nyújtanak az esetleges sérelmekre. Ennél fogva a formainak tűnő ügyintézési-ügyviteli feladatok is a hozzájuk fűződő jogvesztő hatály miatt kihatnak az érdemi intézkedésre. Az elítélt számára jogszabály biztosítja a társadalmilag hasznos munka végzését, a munka mennyiségének és minőségének megfelelő jövedelmet, továbbá azt, hogy munkájáért az általános bérezési elvek figyelembevételével díjazják. A tapasztalatok szerint az ilyen munka utáni díjazások gyakorlata általában megfelel az előírásoknak. A szabadulása utá-

ni munkába állása és letelepedése érdekében az elítélt jogosult munkáltatók, valamint karitatív szervezetek megbízottjával és a pártfogóval kapcsolatot teremteni. A főügyészség olyan esetet nem tártak fel, amely miatt az elítélt ezen joga sérelmet szenvedett volna. Az intézetek egy részében azonban ez a kapcsolatteremtés lényegében nem funkcionál. Van ahol esztendőn át nem jelent meg munkáltató, s a pártfogóval való érintkezés is formálisnak mondható. Az elítéltek sem szívesen veszik igénybe a pártfogókat; inkább remélnék segítséget például a börtönmisszióktól.

Az elítélt jogosult anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket – a magyar nyelv nem tudása miatt nem érheti hátrány –; a büntetésvégrehajtása során mindenki anyanyelvét használhatja. A bv. intézetek általában gondoskodnak ezen jogának biztosításáról, nagyobb gond viszont, hogy a bíróságok az ügyészségek többszöri felhívása ellenére sem biztosítják, hogy a kézbesített határozatokat (vádirat, előzetes letartóztatást elrendelő végzés stb.) a terheltek anyanyelvükre fordítva kapják meg.

Vallási, lelkiismereti meggyőződésének szabad kinyilvánítására és gyakorlására minden elítélt jogosult. A bv. intézetben fogva tartottak számára lehetővé kell tenni, hogy istentiszteleten és egyéb vallási rendezvényen részt vehessenek, az egyház lelkészének, illetőleg más képviselőjének gondozásában részesülhessenek. A fogvatartott jogosult magánál tartani a vallás gyakorlásához szükséges könyvet, a szükséges méretű és biztonságát nem veszélyeztető kegytárgyakat. A fogvatartott számára lehetővé kell tenni az *egyházi házasságkötést, a keresztelest és az egyházi temetést*. A gyakorlat azt mutatja, hogy e jogokat általában biztosítják. A vallás gyakorlására vonatkozó igény ugyanakkor elítélti közösségek szerint változó.

Általában érvényesülnek

Naponként legalább egy órai szabad levegőn tartózkodás jár az elítéltnak. A jogszabályváltozás azáltal, hogy a korábbi 30 perces időtartamot egy órára emelte fel, e téren is a nemzetközi elvárásoknak kívánt eleget tenni. Néhány bv. intézetben a fogvatartottak ezen joga nem érvényesült maradéktalanul; több alkalommal előfordult, hogy nem biztosították, vagy csak az előírnál rövidebb időtartamra korlátozták a szabad levegőn való tartózkodást.

Összefoglalva megállapítható, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során az elítéltek jogainak biztosítására és köteletségeik teljesítésére vonatkozó rendelkezések az említett eseti hiányosságoktól eltekintve általában érvényesülnek. A bv. intézetek gyakorlata a vizsgált kérdések egy részében megfelel a nemzetközi normáknak és az azokat tükröző jogszabályi rendelkezéseknek, míg más területeken törekedni kell a jogszabállyal való fokozatos összhang megteremtésére.

A vizsgálat nyomán a hiányosságok és mulasztások megszüntetése érdekében a Legfőbb Ügyészség az összefoglaló jelentést megküldte az IM. Bv. Országos Parancsnokságnak, kezdeményezve az intézetek gyakorlatában feltárt hiányosságok megelőzését.

Dr. Lajtár István